

В. М. Кириллов, С. Л. Разинков. Німці в історії Волині. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Луцьк 1–2 жовтня 2015 р. (за ред. М. В. Костюка). – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2016. – 512 с.

4. Eisfeld A. Die Rußlanddeutschen: Gestern und Heute. – Köln, 1992.
5. Матеріали архіву Інформаційного Центру Управління внутрішніх справ України в Житомирській області (далі Архів ІЦ УВС в Житомирській області). – Стр.5678.
6. Книга Памяти: 3461 трудармейца немецкой национальности, погибшие в Богословлаге в годы войны. – М.: Готика, 2000. – 104 с.
7. Архів ІЦ УВС в Житомирській області. – Стр.5101.
8. Leonard Kremring Verlorene Heimat Wolhynien. Erinnerungen und Erlebnisse eines Ostwolhyniers. – Neuffen – Wiesentheid, 2000.
9. Donald N. Miller. Under arrest: repression of the Russian Germans in the Zhitomir Region, Ukraine, in the 1930s, Zhitomir, Ukraine. Printed by Volyn.

References

1. Jevtuh V. B., Chyrko B. V. Nimci v Ukraї'ni (1920–i–1990–i rr.) / V. B. Jevtuh, B. V. Chyrko; Centr etnosociolog. ta etnopolit. doslidzhen' NAN Ukraї'ny. K.: INTEL, 1994. – 183 s.
2. Lutaj M. Je. Nimci v Ukraї'ni: istorija i s'ogodennja / M. Je. Lutaj. – Zhytomyr, 2010. – 240 s.
3. Kirillov V. M., Razinkov S. L., Volynskie nemcy v lagerjah Urala (po materiallam jelektronnoho banka dannjah) / V. M. Kirillov, S. L. Razinkov. Nimci v istorii' Volyni. Materialy mizhnarodnoi' naukoivo–praktychnoi' konferencii'. Luc'k 1–2 zhovtnja 2015 r. (za red. M. V. Kostjuka). – Luc'k: PVD «Tverdynja», 2016. – 512 s.
4. Eisfeld A. Die Rußlanddeutschen: Gestern und Heute. – Köln, 1992.
5. Materialy arhivu Informacijnoho Centru Upravlinnja vnutrishnih sprav Ukraї'ny v Zhytomyr's'kij oblasti (dali Arhiv IC UVS v Zhytomyr's'kij oblasti). – Str.5678.
6. Книга Pamjati: 3461 trudarmejca nemeckoj nacional'nosti, pogibshie v Bogoslovlage v gody vojny. – M.: Gotika, 2000. – 104 s.
7. Arhiv IC UVS v Zhytomyr's'kij oblasti. – Str.5101.
8. Leonard Kremring Verlorene Heimat Wolhynien. Erinnerungen und Erlebnisse eines Ostwolhyniers. – Neuffen – Wiesentheid, 2000.
9. Donald N. Miller. Under arrest: repression of the Russian Germans in the Zhitomir Region, Ukraine, in the 1930s, Zhitomir, Ukraine. Printed by Volyn.

Melnychuk I. A., Doctor of Historical Sciences, Head of the Department of Social Sciences, Zhytomyr National Agroecological University (Ukraine, Zhytomyr), kafedra_ppk@ukr.net

Sulimenko O. G., Candidate of Historical Sciences, Associate Professor Zhytomyr National Agroecological University (Ukraine, Zhytomyr), kafedra_ppk@ukr.net

The Germans of Volhynia – Zhytomyr region in the 40–50s of the 20th century and the processes of their rehabilitation

The course of events in the history of the Germans of Volyn–Zhytomyr region during the years of the Second World War and the post-war period was studied. Various data, including statistics, on the number of Germans – special settlers – are published in the article, their distribution into different categories, as well as their expulsion to various Gulag regions and their heavy and tragic fate in them. The article also shows the processes of gradual rehabilitation of the Germans.

Keywords: Zhytomyr region, deportations, special settlers, labor soldiers, Germans.

* * *

УДК 398.87(477)«17»

Мерімерін Є. О.,
здобувач, Інститут історії України НАН України
(Україна, Київ), izhenia@gmail.com

«Руїна» та її соціо-господарські й політичні наслідки для українців у відображенні історичних дум і пісень

Аналізуються пісенні твори, що відображають період так званої «Руїни» та її соціо-господарських і політичних наслідків для українців. Зазначено, що

у народному поетичному фольклорі відображено не лише широке історичне тло, а й територіальні межі, регіональні й побутові особливості. Зроблено узагальнюючі висновки щодо «прив'язки» конкретних поетичних творів до даного хронологічного відтинку та порівняння кількості збережених пісенних творів із періодом Хмельниччини.

Ключові слова: «Руїна», історичні пісні, фольклор, громадянська війна, Хмельниччина.

«Руїна» – саме так категорично та виразно називали жителі України один з найтрагічніших періодів історії своєї держави. Щодо періодизації цього явища серед дослідників існують різні думки [5; 13; 25]. Нам же імпонує чітке визначення хронологічних меж і характеристика його, яке дав О. Гуржій у передмові до книги «Руїна» в серії «Історія України в прозових творах та документах (К., 1996)» [9, с. 5–16]. Власне це гетьманування Івана Брюховецького (1663–1668), Дем'яна Многогрішного (1668–1672) та Івана Самойловича (1672–1687). Причому важливим є той факт, що термін «Руїна» найчастіше пов'язують з «народним походженням». Ось як його суть визначено, наприклад, у «Енциклопедическом Словаре» Ф. Брокгауза та І. Ефрона: це «народна назва похмурої епохи в історії Малоросії», що вирізнялася «безпорадністю маси», безідейністю та своскорисливістю її керівників [4, с. 252].

Реально ж «Руїну» слід розглядати як громадянську війну в Україні, котра сталася в наслідок різкого загострення соціальних, політичних і регіональних суперечностей (значною мірою протистояння збройних формувань Лівобережжя, Правобережжя та Запорозької Січі). В першу чергу її зумовили: невідповідність швидкого збагачення «нового панства» і його становий егоїзм тодішнім умовам економічного життя; нехтування старшиною та українською шляхтою інтересів і прав рядових козаків, селян і міщан – фактично головної русійної сили визвольної боротьби; відсутність у суспільстві, насамперед у середовищі політичної еліти, бачення злагодженої системи майбутнього суспільного устрою й взаємовідносин в Українській державі. Визначальним виявився і деструктивний фактор іноземного втручання у внутрішнє життя населення українських земель.

Очевидно, як «перехідну» пісню від доби Хмельниччини до Руїни слід розглядати пісню «Ой Морозе, Морозенку, ти славний козаче». Правда, деякі історики (М. Петровський) і фольклористи (Н. Григорієв) вважають, що головним героєм твору є сподвижник Б. Хмельницького – Станіслав¹ Морозенко (Мрозовицький, р.н. невід. – п. 1649) [17, с. 118; 16, с. 172; 6, с. 134–136] – корсунський полковник, який походив з української шляхти. То був найактивніший учасник початку Хмельниччини і коли він загинув під час Збарзької облоги, то за ним «дуже жалкувала його чернь», тобто рядові вояки.

Проте аналіз твору та співставлення його різних варіантів (зокрема й пізніших записів), дозволяє з певною мірою вірогідності твердити: Морозенко – то є узагальнений образ героя – козака, який увібрав кращі риси оборонців національної незалежності, причому він мужньо боровся як проти польсько-шляхетського поневолення в Україні, так і проти турецько-татарських нападників у другій половині XVII – на початку XVIII ст. Якісно новим показником, ймовірно, слід поцінувати

¹ За іншими свідченням, його ім'я – Нестор.

його супротив «зрадникам—гетьманцям». Власне все це і викликало в результаті його смерті плач «всієї України».

Важливо зазначити, що в пісні відображено не лише широке історичне тло, а й значні територіальні межі, регіональні й побутові особливості. Мова, зокрема, йде про Лівобережжя та Правобережжя, Запорозьку Січ, Крим і Туреччину.

Для розуміння «прив'язки» поетичного твору певного періоду може слугувати один з найдавніших його записів на Полтавщині (позначений у збірці літературою «Т»). Кінцівка в ньому може свідчити, як вважають деякі дослідники, про арешт головного героя вояками І. Брюховецького – «гетьманцями» в ході боїв проти турків і татар. Цікавим також є факт згадки стосовно протистояння шведським військам:

Під нашими воротами
Турки з шведами б'ються.
Не так тії злії турки,
Як тії гетьманці,
Да й поймали Морозенка
У неділю вранці [22, с. 261].

В даному випадку принциповим є твердження (порівняння) автора пісні, що гетьманці зліші навіть за турків. Хоча, думаємо, це явне художнє перебільшення. Про Морозенка того періоду маємо ще й такі відомості: під час походу 1668 р. його захоплено в полон, але згодом звільнено за особистим клопотанням І. Брюховецького. Прикметно те, що володар булави на той час уже визрів у своїх планах від'єднати Лівобережну Гетьманщину, йому підпорядковану, від Московії й перейти під протекторат турецького султана, ймовірно, розраховуючи на цього Морозенка як свого потенційного спільника. Проте, патріотично налаштований полковник організував козаків і виступив проти Брюховецького, розгромив татарські загони, котрі поспішали тому назустріч для допомоги. В результаті бойових подій ворогові вдалося захопити Морозенка в полон і піддати жорстоким катуванням у тюрмі. Однак він не скорився, не дав згоди на співробітництво з гетьманом. Згодом йому якимсь дивом вдалося врятуватися від загибелі [20, с. 156–157; 11, с. 73–74].

У багатьох народнопоетичних творах з особливою гостротою звучать громадянські мотиви, чітке національне (а не лише емоційне) усвідомлення патріотичних обов'язків перед вітчизною. Загальнолюдські почуття піднесення, наприклад, відобразили пісні «Ой пушу я кониченька в сад» й «Ой літа орел, літа сизокрилий». Зокрема в них йдеться про те, як кошовий отаман закликає козаків з цієї України, в тому числі Гетьманщини, відправлятися на Запорозьку Січ, щоб боронитись від ворогів – мусульман («Ой, літа орел, літа сизокрилий»). А батько так благословляє сина в дорогу:

«Ой на, сину, коника, не гайся,
Щоб ти до того війська не зостався!»
Військо йде, корогви мають

Попереду музиченьки грають [12, с. 29–32].

В піснях відчуваються водночас готовність боротись від зовнішньої агресії, урочистість моменту і певна символічність події. При цьому відбувається батьківське благословення козака на загальнонародну справу.

Особливо хвилюючим проявляється образ матері (на відміну «скупого» на почуття батька), котра виховує

сина «козачеству на славу, воріженькам в розправу» [12, с. 44]. Адже саме козацька мати виявляє чи не найбільше величі й самопожертви у взаємозв'язку: син – мати – Батьківщина (рідна земля). Вона цілком усвідомлює, що розлука несе їй страждання, можливо смерть найріднішої людини, але благословляє сина у військовий похід. І як наслідок – тривалий період чекання в журбі й печалі і раптом запізніла звістка про смерть свого «сокола»:

Чи не то твій син, що сім полків збив,

За восьмим полком голову схилив? [12, с. 230].

Тужливими мотивами наповнені поетичні твори про вимушений від'їзд козака з рідної оселі.

Для пісенного стилю, так званого, козацького циклу притаманне поєднання метафоричної – символічної образності з реалістичною конкретністю. Просторі метафори, психологічні порівняння, традиційні поетичні формули, багатобарвний символізм як найкраще відповідають змістові творів і допомагають як повніше й яскравіше показати реалії тогочасного життя та реакцію почуттів.

Безпосередньо в піснях, де йдеться про збирання козака в похід і пізнішу його смерть у «справедливому» бою, часто застосовується так звана формула неможливого – своєрідний художній опис слова «ніколи», наприклад, так: козак повернеться додому тоді, коли «павине пір'я наспід потоне, а млиновий камінь наверх виплеве», або коли зійде посіяний на камені пісок, тобто коли станеться щось, чого не може бути в природі.

Все це повною мірою відображено в пісенному матеріалі, присвяченому перебігу подій в Український державі 60–70-х років XVII ст.

Про тяжке соціально-економічне становище й національно-релігійний гніт після поділу Гетьманщини на правобережну й лівобережну частини згідно Андрусівської угоди досить достовірно й яскраво-образно йдеться в пісні «Та не спав я нічку не одну», котру фахівці справедливо датують другою половиною XVII ст. У поетичному творі особливо переконливо відображено страждання населення Правобережної України через утиски з боку польської шляхти, а також від грабіжницьких нападів турків і татар. Своєрідний колорит пісні надають сюжети про змушене переселення українців цілими селами за Дніпро, на Слобожанщину та Запорожжя, коли тимчасовим прихистом для них ставали хащі, ліси та гори:

...Ідуть люди – поселяни,
Все з дочками та з синами,
Покидають ґрунти свої,
Преславнії вжитки

І превтішнії пасіки [12, с. 276].

Другий запис поетичного твору (Б) дещо розширює хронологічні рамки твору, бо явно стосується вже XVIII ст. Причому мігрантський рух долає «Дунай – річку мати», досягає Буковини та Галичини. Згадується, що «превражі пани» нерідко переслідували втікачів, організовували сторожові пости. Реальність сюжетів підтверджують документальні матеріали, а також напрацювання істориків [23, с. 88–109].

При цьому цікаво зазначити, що напрямки міграцій з Правобережжя в інші куточки українських земель цілком «співпадають» з визначенням їх у дослідженнях радянських учених. Мало хто з них писав про зворотній бік справи, наприклад, переселення Лівобережжя та

Слобожанщини на правий берег Дніпра. Ідеологічне підґрунтя такого явища цілком зрозуміло: адже чим тоді пояснити, що українці після Андрусівського договору масово покидали «рідні» простори Російської держави заради «чужих» земель Речі Посполитої [10, с. 92–122].

Певною мірою тематично з попереднім твором збігається пісня «Покинь батька, покинь мати, покинь всю худобу». Незважаючи на сумну, безрадісну назву в ній відчувається оптимізм і доволі бадьорий настрої переселенців з Правобережної Гетьманщини у вільні степи Слобожанщини в 60–70 роки XVII ст. На наш погляд, принциповим у пісні є те, що всю територію «слободи» однозначно названо Україною, в якій усього вдость: «і паші, і браги» та не стоять там «вражі ляхи» – козацькі вороги. Мрії переселенців – зажити вільно, «козаком, як з паном», позбавившись нарешті кріпосницького та релігійного гніту, бідності, що існували в Речі Посполитій:

А у Польщі суха риба із водою, –

Будеш жити з вражим ляхом, як з бідою [22, с. 284].

Упорядники збірки «Історичні пісні» зазначили, що в творі відображено експлуатацію на Слобожанщині з боку українських і російських поміщиків [22, с. 953]. Однак нами таких сюжетів не виявлено.

Принципово також наголосити: пісню вперше виявив і опублікував М. Сумцов у збірці «Слобідсько–українські історичні пісні» (1918) [21, с. 7]. Тобто варто, очевидно, говорити про сприйняття тодішніх подій мешканцями Слобожанщини, можливими нащадками давніх переселенців.

До циклу творів про міграцію населення за межі Гетьманщини в другій половині XVII ст. слід також включити кілька варіантів (записів) пісні під назвою «Ой не було так нікому». Ймовірно походить вона з Черкащини. Заклик у ній: «збираймося, славні хлопці, та махнемо за Дунай» – не слід сприймати буквально, бо в українській народній поетичній творчості така назва часто означала будь-яку річку. А ось образна спорідненість цієї пісні з іншими, де йдеться про втечі та переселення дає серйозні підстави датувати її появу саме другою половиною XVII ст.

Певними характерними рисами пісні є те, що, по-перше, в ній мова йде головним чином не про козаків (як, скажімо, в попередніх творах), а «мужиків» і, по-друге, про право пана проклятого «примушувати своїх «підданчиків» воювати [22, с. 285, 288].

В пісні «Горе мені на чужині» оповідається про трьох братів, яких доля розкидала по різних усю динах. Одного обставини завели в Січ – отаманом; другого – в «степ з ватажкою» (тобто очільником якогось загону); третього – на береги Дністра (варіант А). В різних записках твору називаються й інші місцевості перебування братів – річки Савранська¹, Самарська та Дніпро, Україна й Польща, тощо. Проте увага сконцентрована головню на образі Дейна – Дейниченка, який був ватажком утікачів. Є підстави вважати, що під ним розуміється реальна особа «свального козака из фастовских мещан» – Дацько Дейнека [2, с. 238]. Якщо так, то знаймо: організований Д. Дейнекою загін з селян – утікачів у кількості 2–х тисяч у травні 1666 р. переправився на правий берег Дніпра. Незабаром повстанці здобули

Макарів (Київщина), Коростишів (Житомирщина), Рожів (Київщина) та інші населені пункти. Можливо тому в різних варіантах записів і названо перебування героя неоднаково. Озброївшись, селяни відмовлялись виконувати панщину, руйнували шляхетські маєтки, знищували каральні загоны панства [1; 26]. Такі сюжети співзвучні усім 7–ми варіантам (А, Б, В, Г, Д, Е, Є) пісні [22, с. 289–293].

Восени 1666 р. об'єднаним силам королівських і місцевих шляхетських військ повстання вдалося жорстоко придушити.

Водночас припускаємо: художній образ Дойно – Дойниченко може бути й стилізованим, зібраним прототипом учасників руху дейнеків – бідних селян, озброєних киями – дейнеками. Проте й у такому випадку, їхня боротьба «накладається» на 50–ті роки XVII ст., коли загоны дейнеків чинили потужний опір польським панам і військам гетьмана І. Виговського. Цю боротьбу очолювали прибічники Б. Хмельницького – полтавський полковник Мартин Пушкар і кошовий Запорозької Січі Яків Барабаш [8, с. 82, 101, 105, 110 та ін.; 14].

Як відомо, неузгодженість дій старшини, а то й відверта збройна ворожнеча, розподілили жителів України на два табори. Один пристав на бік польської шляхти, другий пішов на союз з Москвою. Кожна частина обирала свого гетьмана. Проте 1667 р., коли уряди Москви та Варшави примирилися між собою офіційно, то домовилися розчленувати Гетьманщину по Дніпру, на Правобережжя та Лівобережжя. Остання частина разом з Києвом і 3–х верстною територією навколо нього відійшла до Російської держави, а правобережна дісталась Речі Посполитій. У зв'язку з цими подіями склалася доволі сумна пісня, де обидві частини – дві «сестри» – ніби звертаються одна до одної:

«Сестро ж моя, сестро,
Та сестро Україно!
Чи привикла, сестро,
На чужині жити?»
«Ой, хоч не привикла,
Та треба привикати,
Коли породила
Нещасною мати». Мати наша мати,
Та де нам тебе взяти.

«Руїна» хронологічно включає в себе й гетьманування (1665–1676) визначного державного діяча, воєначальника та дипломата Петра Дорофійовича Дорошенка, брата наказних гетьманів Андрія і Григорія Дорошенків. Ще восени 1663 – взимку 1664 рр. П. Дорошенко з метою возз'єднання козацької України брав участь у поході на Лівобережжя, який, втім, зазнав невдачі. Влітку 1665 р. він долучився до боротьби за гетьманську булаву і, не без допомоги татар, 18 серпня став володарем Правобережжя. Майже відразу йому вдалося ліквідувати на підвладній території «отаманство» козацької старшини й анархію зломпенізованих мас, відомих під рухом дейнеків (1658–1665). Прагнув порозумітися з владою Речі Посполитої, водночас домагаючись розширення автономії для Української козацької держави. Проте не домогшись свого, через домовляння польського та російського урядів про спільні дії, 9 грудня 1666 р. розгромив шляхетське військо під містечком Браїлів. Незабаром, усвідомивши неможливість самостійної

¹ Річка Савранська – точніше Савранка (Поділля).

боротьби за визволення України з-під влади Москви та Варшави, переорієнтувався на співпрацю з турецьким султаном і кримським ханом, за що викликав потужну нелюбов у широких колах українців. Незважаючи на політичні прорахунки та численні військові невдачі П. Дорошенка, вітчизняні історики прозвали його «Сонцем Руїни». Зокрема Ю. Мицик назвав гетьмана «могутньою постаттю», «славним сином України» [15, с. 76]. Загалом високо поцінували діяльність П. Дорошенка В. Смолій і В. Степанков [19].

А ось як дещо спрощено, в розрахунку на молодше покоління читачів, поціновує плани й наміри володаря булави Н. Григорієв; «... гетьман Дорошенко намислився віддати Україну під опіку туркам. Думав, що турки проженуть з України поляків та москалів і самі заберуться додому, Україна зостанеться сама собою, об'єднається й стане вільною під охороною турецького султана. Султан охоче на це згодився і за допомогою Дорошенка забрав собі 1669 року Поділля, але Україні від того не полегшало. Турки силу народу в неволі забрали. Народ почав проклинати Дорошенка. Тоді він зрікся гетьманування і віддався до рук московського царя» [6, с. 150].

На нашу думку, названий автор помиляється, коли стверджує, що в пісні «Ой на горі да жінці жнуть» згадується саме про П. Дорошенка:

Ой на горі да жінці жнуть,
А попід горою,
Попід зеленою
Козаки йдуть.
А попереду Дорошенко
Веде своє військо
Веде запорізьке
Хорошенько! [22, с. 174]¹

Про час виникнення даного твору і стосовно подій, що в ньому оспівуються, дослідники пишуть по-різному. Переважна частина з них вважає: тут йдеться про похідне життя українського козацтва першої чверті XVII ст. А під прізвищем Дорошенко розуміється не Петро, а Михайло – гетьман ресстрових козаків з 1625 по 1628 р., який брав найактивнішу, провідну участь у багатьох морських і сухопутних походах козаків проти турків і татар, а також у козацько-селянському повстанні 1625 р. проти шляхти Речі Посполитої. Михайло Дорошенко – це батько Петра.

Правда, дещо заплутує з'ясування історичної достовірності сюжету другий варіант запису (Б). Адже в ньому одночасно згадуються три «гетьмани»: власне Дорошенко, Сагайдачник (Сагайдачний), «що згубив триста козаків, злий необачник», і Дрогозенко, який «веде військо московське» [22, с. 175].

Якщо діяльність П. Сагайдачного й М. Дорошенка фактично співпадають у часі, хоча й не їхнє «гетьманування», то стосовно Дрогозенка виникають питання. Зокрема, відомо про існування ватажка донських козаків того періоду – Дрозденка. Б. Грінченко же відносив цю пісню до правління П. Дорошенка в зв'язку з чим твердить, що Дрогозенко – це брацлавський полковник [7, с. 44–70].

Очевидно, з наслідками «Руїни», котрі мали вкрай негативний вплив на суспільно – політичне й

господарське життя українців, слід пов'язувати й події, що мали місце в кінці 70-х – 80-х рр. XVII ст. і до яких долучився Семен Полій (Гурко). В період Національної революції 1648–1676 рр. він був козаком Ніжинського полку, а в 1684–1702 рр. – очільником Фастівського охочекомонного полку. Брав участь у походах проти польської шляхти, кримських татар і турків. Від кінця XVII ст. разом із своїми сподвижниками – Самусем, Іскрою й Абазіним, очоливши загони козаків і селян успішно громили війська супротивників [3, с. 63; 18; 24]. Ті події основані в творі під назвою «Годі, коню, в стайні спати» (Пісня про Семена Полія). Правда, в ньому надано досить мало конкретики й історизму. В загальних рисах йдеться про збройні конфлікти за участі повсталого люду в Україні, Речі Посполитій, «Ляхівщині», а саме в лісах і «на воді». Також зазначені характерні риси вдачі С. Паляя.

Враже поле кров'ю мочить,
Під копитом шаблю точить,
У пожарі люльку палить,

На пожарі ляха смалить [22, с. 300].

Прикметним для всіх варіантів пісні (А, Б, В, Г) є зображення полковника як перевертня, що наближує їх до численних легенд про Паляя. Крім того, у цьому слід вбачати, ймовірно, думку про те, що ворогів у героя дуже багато, а тому їх можна перемогти лише за допомогою надприродної сили.

Фактично названими піснями творами й вичерпується відображення «Руїни» та її соціо-господарських і політичних наслідків для українців у народному поетичному фольклорі. Як бачимо, він набагато менш чисельніший, ніж, скажімо, присвяченого безпосередньо Хмельниччині. Більше того, в ньому не так виразно прописані художні образи головних героїв і навіть найважливіші події. В наявності багато нез'ясованостей і суперечностей. Практично відсутні історико-софські портрети найактивніших учасників «Руїни» – гетьманів Івана Брюховецького, Дем'яна Многогрішного, Івана Самойловича, Петра Дорошенка та інших відомих осіб. Не згадані конкретні прізвища й їхніх реальних супротивників. Кількісно незначними виглядають окремі тематичні цикли (записи) пісень. Не до кінця висвітленим залишився й аспект участі в українській руйнації Московії. Дещо «традиційно» визначена проблема зовнішніх впливів: відвертими ворогами виступають поляки, турки та татари, хоч насправді існувало чимало неоднозначних нюансів, причому далеко не всі вони були негативними.

Список використаних джерел

1. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией... – Ч. II. – Т.2. – К., 1888. – 722 с.
2. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией... – Ч. III. – Т.1. – М., 1859. – 557 с.
3. Архив Юго-Западной России, издаваемый временной комиссией... – Ч. III. – Т.2. – К., 1868. – 846 с.
4. Брокгауз Ф. А., Ефрон Н. А. Энциклопедический словарь. – Т. XVII. Розавен – Репа. – СПб.: Издательское дело, 1899. – 480 с.
5. Волк-Карачевский В. В. Борьба Польши с казачеством во второй половине XVII и начале XVIII века / В. В. Волк-Карачевский. – К., 1899. – 361 с.
6. Григор'єв-Наш (Григорієв Никифор). Історія України в народних думках та піснях / Н. Григор'єв-Наш. – К.: Веселка, 1993. – 271 с.
7. Грінченко Б. Пісня про Дорошенка й Сагайдачного / Б. Грінченко // Записки Українського наукового товариства у Києві. – Кн.1. – К., 1908. – 168 с.

¹ Н. Григорієв у своїй праці навів дещо інший варіант пісні, який утім принципово не змінює суть справи.

8. Грушевський М. С. Історія України–Руси / М. С. Грушевський. – Т. 10. – К., 1998. – 408 с.
9. Гуржій О. Слово до читача / О. Гуржій // Руїна: друга половина XVII ст. – К.: Україна, 1996. – 431 с.
10. Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII – XVIII ст.: кордони, населення, право / О. Гуржій. – К.: Основи, 1996. – 223 с.
11. Евекій Ф. Малорусские исторические песни и думы с примечаниями / Ф. Евекій // Отечественные записки. – 1841. – С. 73–74.
12. Козацькі пісні. – К.: «Музична Україна», 1969. – 304 с.
13. Костомаров Н. И. Руїна / Н. И. Костомаров // Собранные сочинения: Исторические монографии и исследования. – Кн. 6. – СПб., 1905. – 815 с.
14. Мицик Ю. А. Гетьман Іван Виговський / Ю. Мицик. – К., 2004. – 84 с.
15. Мицик Ю. Умань козацька і гайдамацька / Ю. Мицик. – К., 2002. – 187 с.
16. Морозенко Нестор // Радянська енциклопедія історії України. – Т. 3. – К.: Головна редколегія УРЕ, 1971. – 576 с.
17. Петровський М. Н. Визвольна війна українського народу проти гніту шляхетської Польщі і приєднання України до Росії (1648–1654) / М. Н. Петровський // Нариси з історії України. – К.: Вид-во АН УРСР, 1940. – Вип. 4. – С. 118.
18. Семен Палій та Фастівщина в історії України: Збірник матеріалів конференції. – К.–Фастів, 1997.
19. Смолий В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет / В. Смолий, В. Степанков. – К.: Темпора, 2011. – 632 с.
20. Срезневський І. Запорожская старина / И. Срезневский. – Ч. 2 – Харьков, 1834. – 84 с.
21. Сумцов М. Слобідсько–українські історичні пісні / М. Сумцов. – Черкаси: «Сіач», 1918. – 21 с.
22. Українська народна творчість. Історичні пісні. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 1067 с.
23. Українська народність: нариси соціально–економічної і етно–політичної історії. – К.: Наукова думка, 1990. – 560 с.
24. Чухліб Т. Семен Палій / Т. Чухліб // Історія України в особах: Козаччина. – К., 2000.
25. Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50–х років XVII століття: Причини і початок Руїни / Т. Яковлева. – К., 1998. – 448 с.
26. Lapisiec albo Kroniczka Ioachima Jerlicza. – T. 2. – Warszawa, 1853. – 109 p.

References

1. Arhiv Jugo–Zapadnoj Rossii, izdavaemyj Vremennoj komisiej... – Ch. II. – T. 2. – K., 1888. – 722 s.
2. Arhiv Jugo–Zapadnoj Rossii, izdavaemyj Vremennoj komisiej... – Ch. III. – T. 1. – M., 1859. – 557 s.
3. Arhiv Jugo–Zapadnoj Rossij, izdavaemyj vremennoj komisiej... – Ch. III. – T. 2. – K., 1868. – 846 s.
4. Brokgauz F. A., Efron N. A. Jenciklopedicheskij slovar'. – T. XVII. Rozaven – Repa. – SPb.: Izdatel'skoe delo, 1899. – 480 s.
5. Volk–Karachevskij V. V. Bor'ba Pol'shi s kazachestvom vo vtoroj polovine XVII i nachale XVIII veka / V. V. Volk–Karachevskij. – K., 1899. – 361 s.
6. Grygor'jev–Nash (Grygorii'v Nykyfor). Istorija Ukrai'ny v narodnyh dumah ta pisnjah / N. Grygor'jev–Nash. – K.: Veselka, 1993. – 271 s.
7. Grinchenko B. Pisnja pro Doroshenka j Sagajdachnogo / B. Grinchenko // Zapysky Ukrai'ns'kogo naukovoogo tovarystva u Kyjevi. – Kn. 1. – K., 1908. – 168 s.
8. Grushevs'kyj M. S. Istorija Ukrai'ny – Rusy / M. S. Grushevs'kyj. – T. 10. – K., 1998. – 408 s.
9. Gurzhij O. Slovo do chytacha / O. Gurzhij // Rui'na: druga polovyna XVII st. – K.: Ukrai'na, 1996. – 431 s.
10. Gurzhij O. Ukrai'ns'ka kozac'ka derzhava v drugij polovyni XVII – XVIII st.: kordony, naseleennja, pravo / O. Gurzhij. – K.: Osnovy, 1996. – 223 s.
11. Evckij F. Malorusskie istoricheskie pesni i dumy s primechanijami / F. Evckij // Otechestvennye zapiski. – 1841. – S. 73–74.
12. Kozac'ki pisni. – K.: «Muzychna Ukrai'na», 1969. – 304 s.
13. Kostomarov N. I. Ruina / N. I. Kostomarov // Sbrannnye sochinenija: Istoricheskie monografii i issledovanija. – Kn. 6. – SPb., 1905. – 815 s.
14. Mycyk Ju. A. Get'man Ivan Vygov's'kyj / Ju. Mycyk. – K., 2004. – 84 s.

15. Mycyk Ju. Uman' kozac'ka i gajdamac'ka / Ju. Mycyk. – K., 2002. – 187 s.
16. Morozenko Nestor // Radjans'ka encyklopedija istorii' Ukrai'ny. – T. 3. – K.: Golovna redkolegija URE, 1971. – 576 s.
17. Petrovs'kyj M. N. Vyzvol'na vijna ukrai'ns'kogo narodu proty gnitu shljahets'koi' Pol'shi i pryjednannja Ukrai'ny do Rosii' (1648–1654) / M. N. Petrovs'kyj // Narysy z istorii' Ukrai'ny. – K.: Vyd–vo AN URSR, 1940. – Vyp. 4. – S. 118.
18. Semen Palij ta Fastivshhyna v istorii' Ukrai'ny: Zbirnyk materialiv konferencii'. – K.–Fastiv, 1997.
19. Smolij V., Stepankov V. Petro Doroshenko. Politychnyj portret / V. Smolij, V. Stepankov. – K.: Tempora, 2011. – 632 s.
20. Sreznev's'kij I. Zaporozhskaja starina / I. Sreznevskij. – Ch. 2 – Har'kov, 1834. – 84 s.
21. Sumcov M. Slobids'ko–ukrai'ns'ki istorichni pisni / M. Sumcov. – Cherkasy: «Sijach», 1918. – 21 s.
22. Ukrai'ns'ka narodna tvorčist'. Istorichni pisni. – K.: Vyd–vo AN URSR, 1961. – 1067 s.
23. Ukrai'ns'ka narodnist': narysy social'no–ekonomichnoi' i etno–politychnoi' istorii'. – K.: Naukova dumka, 1990. – 560 s.
24. Chuhlib T. Semen Palij / T. Chuhlib // Istorija Ukrai'ny v osobah: Kozachchyna. – K., 2000.
25. Jakovleva T. Get'manshyna v drugij polovyni 50–h rokov XVII stolittja: Prychyny i pochatok Rui'ny / T. Jakovleva. – K., 1998. – 448 s.
26. Lapisiec albo Kroniczka Ioachima Jerlicza. – T. 2. – Warszawa, 1853. – 109 p.

Meremerin E. O., publisher, Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine, Kyiv), izhenia@gmail.com

Ruin and its socio–economic and political implications for Ukrainians in reflecting historical dumas and songs

The article analyzes the songs that reflect the period of so-called «Ruins» and its socio–economic and political consequences for Ukrainians. It is noted that folk poetic folklore reflects not only the broad historical background, but also the territorial boundaries, regional and everyday features. The general conclusions about the «binding» of specific poetic works to this chronological section and comparison of the number of stored songs with the Khmelnytsky period are made.

Keywords: «Ruin», historical songs, folklore, civil war, Khmelnytsky Region.

* * *

УДК 93(477) 94(477)

Морозов А. Г.,
доктор історичних наук, професор, Черкаський
національний університет ім. Богдана Хмельницького
(Україна, Черкаси), gileya.org.ua@gmail.com

Павлова Н. В.,
магістрант, Черкаський національний університет
ім. Богдана Хмельницького (Україна, Черкаси),
gileya.org.ua@gmail.com

ГРОШОВІ НАКОПИЧЕННЯ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ В ДОБУ НЕПУ

Аналіз довготривалої багатогранної діяльності української сільсько–господарської кооперації доколгоспного періоду неможливий без попереднього висвітлення ряду питань, так чи інакше пов'язаних з кількісною та якісною оцінками грошових ресурсів, які були в розпорядженні селянства. Адже саме на них в значній мірі повинна була спиратись в своїй роботі кредитна сільськогосподарська кооперація.

Ключові слова: сільськогосподарська кооперація, селянство, грошові накопичення, аграрний сектор економіки, кредит.

Вказана проблема привертала до себе увагу дослідників як 20–х років так і їх наступників. Так досить цікавою спробою проаналізувати вплив кредитної сільськогосподарської кооперації на розвиток сільського господарства України стала робота С. А. Фесенка,